

ÇAĞDAŞ AZERBAIJAN'IN SOSYAL YAPILANMASINDA YURTDIŞI EĞİTİMİNİN ROLÜ

Abulfez Süleymanov¹

Giriş

Toplumların şekillenmesinde, yapılanmasında, gelişiminde ve kültürel değişiminde eğitim önemli rol oynamaktadır. Özellikle, son birkaç yüzyıllık dönem göz önüne alındığında eğitimin toplumların yaşamındaki önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Hatta bazı sosyologlar çağdaşlaşma olgusunun tek başına eğitimle de açıklanabileceğini görüşündedir.

Çağdaş eğitimin tarihi Batı'da skolastik karşıtı yapılanmalarla başlatılır ve Aydınlanma ile zafere kavuştuğu öne sürülmektedir. Aydınlanma söylemlerinin yoğun bir eğitim olgusu taşıması bunu kanıtlar niteliktedir. Postmodernist söylemlerin artması ve bunların son dönem sosyoloji literatürüne etkisiyle birlikte çağdaşlık, özellikle de çağdaş eğitim anlayışları sorgulanır, hatta ünlü filozof J. Derrida'nın deyimiyle ciddi bir "*yapıbozuma*" (*dekonstruksiyon* - temelin parçalanması) uğratılır olmasına karşın, çağdaşlığın bir (Batılı) eğitim anlayışı olması kabul gören görüştür.

Çağdaş eğitimin temelleri Avrupa'da atılmış, birkaç yüzyıl sonra da Doğu ülkelerinde yansımaları hissedilmiştir. Çağdaş eğitimin Avrupa'daki serüveninin siyasi, sosyal, kültürel, askeri, dini etkenler sonucu başladığına ilişkin nedensellikler tartışılır olsa da; Doğu'daki tarihinin siyasi gerekçelerle yakından bağlı olduğu kabul edilmektedir. Doğu'daki bir dizi akımların (devlet ıslahatları, İslamcılık vd.) doğuşunda eğitimin bir "güç istenci" olarak belirmesi bunu doğrulamaktadır.

¹ Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Daha güçlü olmak ve güçlülerle rekabet etmek, onların sahip olduğu güç araçlarını ele geçirmek veya paylaşmakla mümkündür. Bunun yollarından biri de, yurtdışında eğitim görmüş kadroya sahip olmaktır. Doğu ülkelerinin yurtdışı eğitim serüveni sıkıntılı, zorunlu, çelişkili ve kargaşalı olmuştur. Söz konusu Batı eğitimi “en ideal” biçimde benimsedikleri iddia edilen Rusya ve Japonya’da bu süreç büyük toplum ve devlet içinde sıkıntılar doğurmuştur. Örneğin, Rusya’da I. Petro’nun “*Batılılaşma*” siyaseti “radikal Slavlaşma”nın (*slavyonofil*) doğmasıyla kendini gösterirken, Japonya’da Meici İmparatorluğu geleneğe karşı sert baskısıyla kendinden söz ettirmektedir.

Doğulu bir toplum olan Azerbaycan XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bu sürecin içine girdi. Rus işgali Azerbaycan’ın Güney Kafkasya’da yer alan kısmında farklı bir eğitim sürecinin yaşanmasına etken teşkil ederken, Türk-Kaçar Devleti’nin (1797-1925) hakimiyetinde yer alan ve bu devletin asli unsurunu teşkil eden İran’daki kısmı ise tümenden farklı bir yol geçmiştir. Ama her ikisinin de birleştikleri nokta Batı eğitimi olmuştur. Yani aynı eğitim iki farklı kanaldan ve iki farklı yöntemlerle Azerbaycan toplumuna etki etmiştir.

Azerbaycan’da Klasik Eğitim Anlayışı

Bilindiği gibi klasik doğu toplumu “sınıf” (Suny 1990: 18) olarak tanımlanması güç iki temel unsura ayrılıyordu: *avam* ve *havas*. (Agacanov 2006: 217) Yönetici kesimle birlikte ilim ve irfan sahibi kimseler *havas*, yani *seçkinler* zümresini teşkil ediyorlardı. İlim erbabı kimseler, yani *ulema* denilen unsurun kendisi de bu zümre içinde “*kutsal*” olarak nitelenen bir düzeye sahiplerdi. Yine, Ortaçağ Türk ve İslam kaynaklarında sıkça karşılaşılan ve neredeyse hikayelere dahi konu olan, “*sultan ve bilge*” karakteri, “*alime itaat eden hükümdar*”, “*alimin elini open şah*” motifleri bu toplumsal yapının birer göstergesidir.² Örneğin, Bursa Kadısı, Yıldırım Bayazıt’ı içkili olduğundan dolayı mahkemede onun tanıklığını kabul etmemiştir. Bu gibi olaylar, Doğu dünyasının en “*zalim*” ola-

² Bu içerikte hikayelere neredeyse tüm Doğu klasiklerinde rastlanmaktadır. Genceli Nizamî’nin (1141-1209) *Hamse*’sinde, ünlü *Kabus-name*’de, Arapçaya aktarılan Hint kökenli *Kelile ve Dimne* eserinde, Hüsrev Dehlevî’de ved. bu türden hikayeler çarpıcı bir üslupta işlenmiştir. Hatta Fuzulî’nin ünlü *Leyla ve Mecnun* eseri konusu itibarıyla bedevi Arap dünyasında bir kız ile erkeğin sevgisini işlemesine rağmen kadının ve erkeğin yaşamında eğitimin önemine göndermede bulunan (Leyla ile Mecnun’un okulda tanışmaları) ve bunun yönetici kesimce önemsenen değerine ilişkin (Leyla’nın annesinin eğitimin aşk oyunu olmadığına ilişkin kızına tavsiyeleri) parçalar bulunmaktadır.

rak nitelendirilen hükümdarları için bile geçerlidir.³ Safeviler’de Sultan Hüseyin ulemanın izni olmadan hiçbir karar alamazdı (Dadaşova 2003:93). Babürlülerde ise hükümdarların yanlış davranışlarını hocalar ve ulemadan kimseler düzeltirlerdi. Çok daha önemlisi, Osmanlılar, Safeviler, Timurlular, Babürlüler, Memlûklular ve diğer Müslüman-Türk devletlerinde veliaht hükümdar “*lala*”, “*hace*” (hoca)⁴ adı verilen itibar sahibi bilgin kimselerin sıkı bir eğitiminden geçiriliyordu. Yani, klasik doğu toplumunda eğitim sahibi, *ulema* veya *alim* denilen şahısların nüfusu hükümdarlara eşit, manevi anlamda ise onların çok üzerindeydi. Böyle bir toplumsal yapı içinde eğitilmiş kimseler üst zümreye dahil olarak seçkin kabul ediliyorlardı. Bu, doğu toplumunda ilim ve eğitim anlayışının da seçkin bir nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu’da ilim ancak Tanrı’nın özel olarak seçtiği kullarına verdiği bir nimet olarak değerlendiriliyordu. İslam öncesi Doğu toplumlarının inanclarında da (Budizm, Konfüçyüs öğretisi, Zerdüşť anlayışı, hatta bir çeşit mistik öğretisi olan Şamanizmde dahi) bilgi kutsal niteliklere sahiptir (Bunyadzade 2006). Kutsal olduğundan dolayı da bilgi koruma, muhafaza altındaydı. Yani, bilgi herkesin ulaşabileceği bir öğreti değildi. Her ne kadar bilgi sahibi olmak isteyen avamdan, yani halktan birisine eğitimin tüm basamakları açık olsa da, bu onu elde etmek isteyen insanın doğal yeteneklerine de bağlıydı. Yani, medrese eğitimi sırasında zekâsı, bilgisi, öğrenme yeteneği ile göz dolduran çocuklar hocaları, hatta yöneticiler tarafından bu yola yönlendiriliyorlardı. Diğerleri ise sadece *şeri* bilgiler almakla yetinmekte, *molla* ve *imam* olarak toplumun dini hayatında rol alıyorlardı. Çoğu da genelde meslek erbabına karışarak ticari işlerinde kendilerine yardım ederek okur-yazarlık edinmiş oluyorlardı.

Avam olarak addedilen kesim, toplumun büyük bir çoğunluğunu oluşturan *halktı*. Buraya ekonomik durumundan dolayı varlıklı hesap edildiği halde tüccarlar ve zanaatkarlar da dahildiler. Yani, Doğu’da halk olmak maddi varlığa bağlı bir durum olmayıp, daha ziyade niteliksel özellikler taşımaktaydı. İlim ve bilgi, halk dışı kabul ediliyordu. Bu, sınırları o denli

³ Örneğin, Müslüman olmadığı halde Cengiz Han’ın (1206-1227) 1215 yılında Orta Asya’da öldürülen 400 tüccarı arasında özellikle de Uygur asıllı bir ilim adamına çok üzüldüğü veya Emir Timur’un (1370-1405) alimlere verdiği değer ve onun Ahmet Yesevî’ye saygısından dolayı Yesi şehrinde onun adına büyük bir vakıf oluşturmaya ve cami ile türbe yaptırmaya tarihsel gerçekler arasında yer almaktadır. Bkz. Barthold V. V, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Yıldız H. D, Ankara: TTK Yayınları 1990, s. 422-424; Aka İ, *Timurlular, Doğuistan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Zaman Gazetesi Armağanı 1993, c. IX, s. 268, 281-288.

⁴ Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan (1063-1072) ünlü veziri Nizamü’l-mülk’e “ata hoca” olarak hitap etmekteydi. Agacanov, *Selçuklular*, s. 159 ve d.

net biçimde belirlenmiş bir toplum anlayışıydı ki, imani unsurlara dahi si-rayet etmişti. Örneğin, *iman* dahi iki dereceye ayrılmıştı: *taklidi iman* -yani halkın inançsal yaşamını belirleyen dini yaşam tarzı ki, taklit yoluyla ez-berlenip uygulamaya geçirilmekte; *tatkiki iman*- yani araştırma yoluyla kazanılmış iman ve din  ğretisi. Kısacası, dinsel farklara rağmen gelenek-sel doğu toplumunun eğitim anlayışı temelde bu esasa dayanmaktaydı. Bu yapı, Sovyetlere kadar Azerbaycan toplumunda da belirgindi.

Merkezinde *medrese* yer alan Azerbaycan toplumunun klasik  ğretim anlayışı olanakları dar bir yapıya sahipti. Medrese, zorunlu bir eğitim değildi. Dileyen halktan olsun veya olmasın herkes kendi çocuğunu bu eğitim kurumlarına gönderirdi. Amaç,  ocuğun en azından belli oranda bilgi sahibi olması, çok daha  onemlisi biraz okur-yazarlık edinmesiydi. Çünkü klasik doğu toplumunda en  onemli yaşamsal konu olan toprak ve vergi sisteminde okur-yazarlık  onemli rol oynamaktaydı. Bundan dolayı imk nli orta kesim aileler kendi çocuklarının medrese eğitimi almasında istekliydiler. Medrese sistemi basamaklı bir  ğretim yapısına sahipti.  o-cuk, önce en basit eğitim koşullarına sahip medresede öğrenime başlar, ardından hocasının, varsa çevresindeki  onemli kimselerin y nlendirmelerleriyle  ğretim düzeyi daha yüksek olan medreselerde veya hocaların ya-nında öğrenimini sürdürürdü. XX. yüzyılın başlarına kadar klasik Kafkas Müslüman toplumunun gözünde *alim* denilen kimse Sankt-Petersburg veya Avrupa'nın herhangi bir şehrinde  ağdaş eğitim almış kimse değil, dini tahsilini Meşhet, Kum, Necef'de veya sünni mezhepliler ise şam, Mekke, Medine'de tamamlamış ve yerine göre, *ahunt*, *molla* hesap edi-len kimse kabul edilmekteydi. Buna karşılık 1920'lere kadar daha ziyade Batılı modern ilimlere sahip, toplum nazarında en büyük özelliği Rusça bilmesi olan kimseler *mirza* veya *entelegent* olarak tanınır ve pek itibar görmezlerdi. XX. yüzyıl Azerbaycan toplumunun eğitim anlayışını ciddi biçimde sorgulayan ünlü mizah dergisi *Molla Nasrettin'in* kurucusu Azer-baycan Türk aydınlarından Celil Mehmetkuluzade'nin * l iler* eserinde bu durum "Kefli İşkender" (Sarhoş İşkender) tiplemesiyle ciddi biçimde ay-dınlatılmaya çalışılmıştır.

Ancak bu yapı, XVII-XVIII. yüzyıla gelindiğinde bozulmaya başlamış-tır. Derebeyi sisteminin kök salması, özellikle de eski Kafkasya ile İran bölgesinde *dehkan* sisteminin bir şekilde evrilerek feodal düzen içinde kendine yer edinmesi,⁵ dinin bir çıkar unsuruna dönüşmesine yol a -

⁵ Dehkan: K  k yerel hakim, toprak sahibi. IX. yüzyılda İran coğrafyasında yaygın bir toprak idare sistemiydi.

muştır. Bu dönemde Osmanlı, Şeybani,⁶ Babürlü ve Safevi gibi Ortaçağ Türk dünyasında gittikçe merkezi otoritenin zayıflamasından ileri geleerek feodal kesimlerin derebeyi, mülk ve malikane sahibi kimselerin yerel özerklik edinmeleri ve onların yerli din ve ulema sahiplerini himayelerine alarak kendi istekleri doğrultusunda dini uygulamalar çıkartmaları halkı kendilerine bağımlı duruma sokmak isteğinden kaynaklansa da öte taraftan cehalet ortamının pekişmesine de zemin hazırlamaktaydı. Bu yapıya karşı ilk tepkiler de yine ulema sınıfının kendi içinden gelmiştir. Özellikle de Osmanlı Devletinin Avrupa'yla, işgal altındaki Müslüman toplumların da Rusya ile karşılaşması sonucu bazı kimseler Doğu İslam dünyasının içinde bulunduğu durumu sorgulamaya başlamış ve bunun sonucunda da dini eğitimde reforma gereksinim duymuşlardır. Rusya genelinde, özellikle de XIX. yüzyılın sonlarında hızla gelişen *usul-i cedid* okulları (Devlet 1999: 17-40) bu reform isteğinin ilk belirtileriydi. (Magsudov ve d. 2000: 325-326) Azerbaycan'da ilk defa kendisi Necef'te dini eğitim almış olan Seyid Azim Şirvani tarafından kurulan *usul-i cedid* mektebi (Magsudov ve d. 2000: 327), yeni bir aydın zümresinin doğmasına neden oldu. Bu kesim toplum içinde "mirza" olarak tanınan, dini ilimler yanında modern ilimler hakkında da bilgi edinmiş, Rusçaya vakıf kimselerden oluşmaktaydı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde *mirzalar* Kafkasya müslüman toplumu nazarında önemli bir konuma sahiplerdi. Onlar bir taraftan cehaletle savaşırken, diğer taraftan onlara saldıran ve hatta kendilerini *kafir* ilan eden mollalarla mücadele ediyorlardı. Çok daha önemlisi *mirzalar*, Rus resmi devlet dairelerinde çeşitli nedenlerden dolayı haksızlığa uğramış cahil toplumun da davasını savunuyor, hiç değilse dilekçe yazarak onlara yardımcı oluyorlardı. Bu *mirzalar* zümresi ilk olarak Bakü'nün petrol sanayi merkezi haline gelmesiyle beliren milli burjuvazi üzerinde etki kurmuştu. Çünkü, söz konusu bu sermaye sahibi milli burjuvazi rekabet amacıyla Rus ve yabancı sermayedarlarla giriştikleri mücadelede onların dilleri ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi bu *mirzalara* gereksinim duymaktaydılar. Kısa zamanda milli burjuvazi kendi çocuklarını da onlara emanet etti. Bu, Azerbaycan toplum yapısını değiştirecek, temelde ekonomik unsurlarla beslense de eğitimsel bir değişimdi. Bir süre sonra Hacı Zeynalabidin Tagiyev, Muhtar Manafov, Musa Nagiyev gibi okuma-yazma bilmeyen Türk⁷ burjuvazisinin ilk temsilcileri okullar açmaya,

⁶ Şeybaniler, Özbek hanları tarafından Orta Asya'da 1500 yılında kurulmuş Türk devleti olmuştur.

⁷ O dönemde Kafkasya Türkleri genel anlamda "Türk", "Tatar" olarak tanımlanıyorlardı. "Azerbaycanlı" etnik adı ancak 1939 yılından sonra resmileşmiştir. Buna rağmen, istihbarat

Batı eğitim anlayışına uygun öğretim sistemi uygulayan *gimnazyumlar* (lise) kurmaya başladılar. 1901’de Bakü’de ilk kez açılan kız okulu dönemin en önemli eğitim başarısıydı. ((Magsudov ve d. 2000: 320) Bu Ancak, bütün bunlar genelle kıyaslandığında küçük ölçekli gelişmelerdi. Sadece, 1918-1920 yılları arasında mevcut olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin elit kesimi olan aydınların, işadamlarının, yatırımcıların, yöneticilerin şekillenmesine hizmet etmiş, toprağa bağımlı köylü sınıfı ise cahil olarak kalmıştı ve köylüler Azerbaycan Müslüman-Türk nüfusunun büyük bir kesimini oluşturmaktaydı. Bir sanayi şehri olan Bakü gibi şehirlerde çalışan Müslüman işçiler ise hükümet karşıtı Türk olmayan devrimci örgütlenmelerin etkisiyle köylülere göre biraz daha bilinçlenmiş sayılıyorlardı. Ancak yine de 1917 yılına kadar Azerbaycan toplumunun sadece % 9,3’ü eğitilmiş hesap ediliyordu ki, bu rakam Kafkasya’daki Hristiyan toplumlarla kıyaslandığında çok düşüktü (Azerbaycan Cumhuriyeti 1901:21).

Yurtdışı Eğitim Teşebbüsleri

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında kendilerinden söz ettiren ve toplumun entelektüel ve sosyal yaşamında (XX. yüzyılın ilk on yılından itibaren siyasi yaşamında da) derin izler bırakan Azerbaycan aydınlarının neredeyse tamamı yurtdışı eğitilmiş hesap edilmektedir. Söz konusu uzun yıllar Azerbaycan eğitim ithalini kendi üzerine almış Gürcistan sınırlarında yer alan Gori seminaryası (öğretmen okulu) da yabancı eğitim merkezi statüsüne sahipti.

Düşünüldüğünün aksine Azerbaycan’ın ilk yurtdışı eğitim girişimi Rusya kanalından ve “Rus Azerbaycanı”ndan değil, Türk-Kaçar Devleti’nin ordu komutanı ve veliahtı Abbas Mirza’dan gelmiştir. Kaçar Devletinin kurucusu Ağa Muhammed Şah’ın ölümünden sonra (1797) tahta kardeşinin oğlu Fethali Şah (1797-1834) geçmişse de, devletin ve askerin idaresini veliaht sıfatıyla Tebriz’de oturan kardeşi Abbas Mirza’ya havale etmiştir.

Abbas Mirza ve genel anlamda Kaçarlar’ın soyları Gence’den İran’ın Mazandaran bölgesine giden Kaçarlar adlı bir Türk boyuna dayanmaktadır. Aşırı biçimde Türk kimliğine bağlı kalan bu boy, İran’daki hâkimiyetleri döneminde de kimliklerini muhafaza etmişlerdir. Zira, ordu ve devlet işlerinde Türk unsur (Azerbaycanlılar) egemen güç kabul ediliyordu. Türk dilinin ata sözlerini (*Emsal-i Türkane*) dahi derlenip yazıya alınma-

kayıtlarında “Azerbaycanlı” kimliği altında Türk kökenlileri belirtirken de “Türk” adı tercih edilmiştir. Biz de bunu ölçü olarak etnik anlamda “Türk” adını kullandık.

sının bu dönemlerde gerçekleşmesi Kaçarlar'ın hakim sülale gibi kendi kimliklerine bağlılıklarını göstermektedir. (Hesenzade 2007:10)

Abbas Mirza ilk yurtdışı eğitimini başlatan devlet adamıdır. Rusya karşısında uğranılan yenilgiden Abbas Mirza, yeni eğitim sistemine, Batı eğitimi almış kadrolara ihtiyaç gibi çıkarımlar sağlamıştır. Bu amaçlar çok sayıda İranlı Türk, Abbas Mirza'nın emri doğrultusunda Avrupa'ya gönderilmiştir. Napolyon'un İran'daki özel tercümanı Gevr, Abbas Mirza'nın Batı eğitimine olan ilgisini: "Ben onun kadar Avrupa bilimine ve özellikle de sanayisine ilgi duyan ikinci bir İran yetkilisi görmedim" diyerek değerlendirmektedir (Hesenzade 2007:11).

Abbas Mirza'nın Avrupa'ya eğitim için gönderdiği öğrencilerin başında bizzat kendi oğlu Cihangir Mirza (1810-1853) vardı. Dikkat çeken en önemli husus Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun devlet görevlilerinin çocukları olmasıdır. Örneğin Nasrettin Şah döneminin (1831-1896) üst düzey ordu komutanı, general unvanı almış Hacı Kulamrıza Han, Hüseyin Han Nizamüddeve Şahseven İnanlı'nın oğlu idi. Yine Rusya'ya karşı savaşlarda parlak başarılar elde etmiş Sarı Arslan da Batıda eğitim almıştı. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin Türk aristokrat ailelerine mensup olması, İran'da yurtdışı eğitime ilgisi olanların bu çevreden geldiklerini göstermektedir (Hesenzade 2007:12).

XIX yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Azerbaycan'da yurtdışı eğitim teşebbüsleri iki kanattan gelmiştir. Birincisi, yerel idari işleri bilen insanların memur kadrosuna katılmasını isteyen devlet talebi; ikincisi ise toplumun aydınlanmasını isteyen aydınların talebi. Bu iki talep "Rus Azerbaycanı"nda yurtdışı eğitimi zorunlu hale getirmişti. Artık XIX. yüzyılın sonunda Azerbaycan'da yurtdışı eğitim almış bir kuşak oluşmuştu. Bu kuşak uzun yıllar, hatta günümüze kadar Azerbaycan sosyal-kültürel fikrinin kaynağını oluşturan aydınlar sınıfıydı. Bunların başında Hasan Bey Zerbabî, Muhammet Ağa Şahtahtinski gibi ismini ilklerle (Zerdabî ilk türkçe yerel gazete *Ekinçi'ni*; Mehmet Ağa Şahtahtunski ise kendisinin hazırladığı sadeleştirilmiş Arap alfabesiyle Şark-i Rus'un yayınlamışlardı) duyurmuş aydınlar yer alıyordu (Süleymanlı 2006:75).

Planlı ve amaca uygun biçimde yurtdışı eğitim siyaseti XX. yüzyılın başlarında uygulanmaya başlandı. Bunda iki yıl yaşama imkânı bulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin (AHC: 1918-1920) rolü büyüktür. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Osmanlı hükümeti arasında varılan anlaşma doğrultusunda İstanbul'un çeşitli eğitim kurumlarında okumak için 1 Eylül 1919 tarihinden itibaren Azerbaycan'dan 50 burslu öğrenci gönderilmişti (Süleymanlı 2006:135). AHC yönetimi 1919 yılında 100 kadar öğrenciyi eğitim için yurtdışına gönderdi (Süleymanlı, M. 2006:6).

Yurtdışında eğitim alacak öğrencileri seçmek amacıyla dönemin Halk Maarif Vekâleti yanında Mehmet Emin Resulzade (başkan sıfatıyla), Ahmet Bey Pepinov, Kara Bey Karabeyli, Mehdi Bey Hacinski ve Abdullah Bey Efendizade'den oluşan bir komisyon faaliyet göstermiştir. Komisyonun çalışmaları sonunda seçilen öğrencilerden 10'u İngiltere'de, 23'ü İtalya'da, 45'i Fransa'da, 9'u ise Türkiye'de gönderecektir. Ama daha sonra bu sıralamada bazı düzenlemeler yapılmış, sonuç olarak öğrencilerin 49'u Almanya'ya, 27'i Fransa'ya, 4'ü İtalya'ya, 1'i İngiltere'ye, 6'sı Türkiye'ye yurtdışı eğitime uygun görülmüşlerdir. 100 kişilik öğrenci arasından 13'ü Rusya'ya gönderilmiştir (Süleymanlı, M. 2006:7). 14 Ocak 1920 yılında yapılan geniş katılımlı uğurlamayla öğrenciler, eğitim alacakları ülkelere yolcu edilmişlerdir. Bu teşebbüs, ilk defa yurtdışında eğitimin devlet siyaseti haline geldiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar, birkaç ay sonrasında AHC'nin sona ermesi ve Bolşevik işgali bu siyasetin başarısızlığına yol açmış ve öğrencilerin bir kısmı geri dönememiş olsa da, yine de bunun etkileri az olmamıştır.

Sovyet Dönemi Yurtdışı Eğitim Faaliyetleri

1920 yılın 27 Nisan'ında gerçekleşen Sovyet işgali Azerbaycan'da yurtdışı eğitim sürecini durdurdu. Sovyetler kendi ideolojilerinin yayılmasında eğitimi bir araç olarak kullanarak Azerbaycan'da okur-yazarlık oranının yükselmesine katkıda bulunsalar da, yurtdışı eğitim faaliyetlerini yasaklamışlardı. Zira, bununla "yabancı ideoloji" fikirlerinin engellenmesi amaçlanmıştı. Dolayısıyla yurtdışı eğitim SSCB sınırları içinde yapılmıştır. Bu da genelde parti için üst düzey kadroların hazırlanmasında başvurulmuş bir yöntem olmuştur (Süleymanlı E. 2006:195).

1960'lı yıllarda yurtdışı eğitime bakışta önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunda dönemin Azerbaycan Komünist Parti birinci sekreteri Haydar Aliyev'in önemli rolü olmuştur. Aliyev iktidarının ilk yılında, yani 1969/70 eğitim-öğretim yılında yurtdışında eğitim almaları için SSCB Bakanlar Kurulundan 60 kişilik bir kontenjanın ayrılmasına çalışmıştır. Bunun sadece 47'si gerçekleşmiştir. Fakat sonraki yıllarda bu rakam artarak devam etmiştir. Bu bağlamda 1975 yılında Azerbaycan dışında ve ağırlıklı olarak Moskova, Leningrad (şimdi St. Petersburg), Kiev, Minsk gibi şehirlerde eğitim alan Azerbaycanlı öğrencilerin sayısı 700'ü buluyordu (Süleymanlı, M 2006:8).

Aliyev'in bu siyasetinin etkisi 1980-1990 yılında Azerbaycan'da yeni bir aydınlar sınıfının oluşumuna kendisini göstermiştir. Bu kadro uzun süre (bağımsızlık sonrasında da) devlet yönetiminde ağırlıklı bir rol oynamıştır.

Büyük Eğitim Atağı

SSCB'nin çöküşüyle bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan (1991) her alanda olduğu gibi eğitim alanında da büyük sıkıntılarla yüzleşmiştir. Zira Azerbaycan dünyanın bağımsız bir ülkesi olarak eğitim ve yönetim anlayışına sahip yeni kadrolara ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye'nin girişi-mi burada etkili oldu. Nitekim Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan 10 Ocak 1990 tarihli "Kültür ve Eğitim Anlaşması"nın 11.-15. maddeleri Azerbaycanlı öğrencilere Türkiye'de eğitim olanakları tanıyordu. Bu anlaşmanın gereği olarak 12 Azerbaycanlı öğrenci yüksek lisans, doktora düzeyinde Türkiye'de, 12 Türk öğrencisi ise dil ve edebiyat araştırmaları alanında Azerbaycan'da eğitim almaya başladılar (Hüseynov 2007:87).

Bu yıllarda Azerbaycan'dan Türkiye'ye ilk büyük öğrenci grubu 1991 yılında gönderildi. 1991 yılında özel sınavla seçilmiş 50 öğrenci Türkiye'ye yüksek öğrenim için gönderildi. Bu öğrenciler Türkiye'nin beş büyük şehrindeki (Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Edirne) üniversitelerin farklı bölümlerinde üniversite eğitimine başladılar (Süleymanov 2010:22).

Sonraki yıllarda iki ülke arasında eğitim ilişkileri daha da canlandı. 1992 yılında iki ülkenin Eğitim Bakanlıkları arasında yapılan eğitim anlaşmasını, 1994 yılında bilim alanında yapılan bir anlaşma, 1997 yılında gerçekleştirilen eğitim ve öğretim anlaşmaları takip etti (Merdanov 2009:8).

Azerbaycan eğitim tarihinde yurtdışı eğitim açısından bu zamana kadar yapılmış en önemli girişim "Büyük Eğitim Projesi" adını alan 1992 yılında 2000 öğrencinin Türkiye üniversitelerinde eğitimini ön gören anlaşmadır. Buna göre 1400'ü üniversite, 600'ü lise eğitimi almak için 2000 Azerbaycanlı öğrenci 1992 yılının eğitim-öğretim yılından itibaren Türkiye üniversite ve liselerine yerleştirilmiştir. Bunların tamamı burslu öğrenci olup, bursları Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanmıştır (Arslan 1994:5).

Azerbaycan'dan Türkiye'ye öğrenci gönderilmesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Öte yandan Türkiye'den de çok sayıda öğrenci eğitim için Azerbaycan üniversitelerini tercih etmeğe başlamıştır (Süleymanov 2010:22).

1990'lı yılların başlarından itibaren Türkiye'ye gönderilen öğrencilerin büyük bir bölümü tahsillerini başarıyla tamamlayarak ülkelerine geri dönmüş ve iş hayatına başlamışlardır. Bu konuda mezunlar arasında yapmış olduğumuz geniş alan araştırmasında mezunların Türkiye'de toplamış oldukları bilgi birikimlerini çalıştıkları kurumlara başarıyla aktardıkları tespit edilmiştir (Süleymanov 2010:60). Lakin bu yönde olumlu gelişmelerle paralel bir dizi aksaklıklar da yapılan araştırmayla ortaya çıkmıştır. Nitekim sağlanan koşulların yetersiz olması ve diğer farklı

etmenlerden dolayı kamu sektöründe istihdam edilen mezun sayının az olması, özellikle kamuda çalışan nitelikli insan kaynakları bağlamında önemli bir kayıp olarak nitelendirilebilir (Süleymanov 2010: 72).

Bağımsızlıkla birlikte Azerbaycan'dan yurtdışına öğrenci gönderilmesi sadece Türkiye üniversiteleriyle sınırlı kalmadı. Yurtdışında eğitim almak isteyen gençlerin sayısı arttıkça tercih edilen ülkeler de çeşitlilik göstermeye başladı. Devlet de bu hususu göz önünde bulundurarak Avrupa'nın bir dizi ülkesine, ABD'ye, Kanada'ya öğrenci göndermeye başladı. Ayrıca 2007-2015 yılları arasında yurtdışına lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimine gönderilecek öğrencilerle ilgili Devlet Programı ilan edildi ve bununla ilgili Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde özel bir birim ve Yurtdışı Eğitim Başkanlığı oluşturuldu. Projenin finansmanı Devlet Petrol Fonu'na havale edildi. Programın kabul edilmesinden sonra Devlet Petrol Fonu tarafından her yıl gençlerin yurtdışında devlet hesabına eğitimine 10 milyon manat (yaklaşık 10 milyon Euro) ayrılıyor. 2012 yılı için ise bu para arttırılarak 15 milyon manata (15 milyon Euro) ulaştırıldı (Azerbaycan'da Eğitim Reformu 2012).

Bu proje çerçevesinde 2007 yılında yurtdışında 74 öğrenci, 2008 yılında 120, 2009 yılında ise 250 2009-2010 programı çerçevesinde dünyanın 20 ülkesinde 450 Azerbaycanlı genç devlet programı kapsamında yüksek eğitim almaktadır. Hâlihazırda devlet, dünyadaki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeleri hızlı bir şekilde ülkeye aktarmak amacıyla farklı ülkelere öğrenci göndermeye devam etmektedir. Nitekim dünyanın 27 ülkesinde bu program kapsamında yüksek öğrenim görme olanakları bulunmaktadır.

Ülkeler bağlamında öğrencilerin dağılımına baktığımız zaman Devlet Programı kapsamında yurtdışında eğitim gören gençlerin % 22,1'i İngiltere, % 16,8'i Türkiye, % 15 Almanya, % 9 Fransa üniversitelerinde eğitimlerini sürdürmektedirler. Öğrencilerin geri kalan bölümleri ise daha ziyade Rusya, Ukrayna, Belorus gibi eski SSCB ülkelerinin üniversitelerine devam etmekte. Genel olarak proje kapsamında 2007-2015 yılları arasında 5000 öğrencinin yurtdışında yüksek öğrenim görmelerinin sağlanması öngörülmektedir (Abdulla 2011). Ayrıca Devlet Programı dışında kendi olanaklarıyla da yurtdışına yüksek öğrenim almak için gidenlerin sayısının bir hayli yüksek olduğunu belirtmek gerekir.

Yüksek öğrenim için yurtdışını tercih eden öğrencilerin bu tercihlerinde iki şeyin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sosyo-ekonomik bakımdan varlıklı kabul edilen aileler Azerbaycan'daki üniversite giriş sınavları ya da başka nedenlerden dolayı çocuklarını yurtdışındaki daha iyi üniversitelerde okutmak istemekte bazen de bunu bir statü göstergesi olarak kullanmaktadırlar. Bunların özellikle son dönemlerde tercih ettikleri üni-

versiteler, Batı Avrupa’da bulunan önemli üniversitelerdir. Söz konusu ülkeleri üniversite eğitimi için tercih eden bir başka öğrenci grubu daha vardır ki, bunlar yetenekli ve başarılı oldukları için bu ülkelerdeki üniversitelerden kolayca kabul alabilmektedirler. Bu öğrenciler geri döndüklerinde iş bulmakta diğer akranlarına nazaran daha fazla avantajlı durumdadırlar. Nitekim iş dünyasında artık küreselleşmenin getirdiği anlayışla hareket eden şirketler artık farklı kültürleri bilen, tanıyan ve vizyonu geniş kişileri, yani yurt dışı yüksek eğitim tecrübesine sahip genç insanları tercih etmektedirler.

Öte yandan eğitimlerini tamamlayarak geri dönen öğrencilerin uyum sürecinde kısa süreli de olsa kültür şoku yaşadıkları gözlenmektedir. Hatta bunların bir grubu uyum sürecinde zorlandığı için yeniden geri dönmeyi de denemektedir (Süleymanov 2010:32). Bu sürecin doğal bir süreç olduğunun altını çizerek bu uyum sürecinde kültürlerarası değerlerin ve kuralların değişmesi, geleceğe ilişkin planların değişmesi, günlük yaşam etkinliklerindeki değişimi gibi etkenlerin önemli olduğunu söylemek mümkün. Nitekim yurtdışında eğitim almak kişinin dünyaya bakış açısı değişmekle kalmayıp, bambaşka birkültür kazandırmaktadır Bu aşamada öğrencinin sadece aldığı dersler değil, bulunduğu sosyal ortam, yaşadığı ülkenin ve şehrin imkânları ve kültürel etkileri de önem arz etmektedir. Diğer taraftan onların eğitim aldıkları ülkelerde ve özellikle kültürel olarak Azerbaycan’dan farklı ülkelerde edinmiş olduğu bazı alışkanlıkları ve değerleri yaşatmaya ve bazı hallerde kendi toplumlarına empoze etmeye çalışmaları da toplumun bir bölümü tarafından yadırganmakta ve karşı çıkmaktadır. Bu durum da yurtdışı eğitimin sosyal yapıya etkisi bağlamında değerlendirilmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Azerbaycan’ın yaklaşık 150 yıllık yurtdışı eğitim tarihi vardır. Bu sürecin etkisiyle Azerbaycan toplumunda bir dizi farklı yapılanmalar ve toplumsal değişimler ortaya çıkmıştır. Fikir akımları düzeyinde kendini gösteren ilk etkiler düşünce olarak sosyal yaşamı da yakından ilgilendirmektedir. Öte yandan hem Çarlık dönemi, hem Sovyet dönemi, hem de bağımsızlıktan sonraki dönemde yurtdışına eğitim için gönderilen kuşaklar ülkenin kalkınması, sanayileşmesi ve kazandıkları bilgi birikimlerini ülkeye aktarılması bağlamında özel yere sahiptirler. Öte yandan öğrencilerin diğer ülkelerde eğitim görmeleri, uluslararası bir anlayışını kültürlerarası bir etkileşimin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bu manada toplumlar arası sosyal etkileşimlerde eğitim aygıtının, özellikle de yurtdışı eğitimin rolü inkâr edilmez.

Küresel gelişme toplumları etkileyerek, bilgi ve kültür aktarımını hızlandırmaktadır. Gelişen dünyada uluslararası iletişimi ve ilişkileri geliştirmek, bu rekabet ortamında gelişen teknoloji ve ticaretin dışında kalmamak için mutlaka dünyaya açılmak zorunludur. Bu bağlamda yurtdışında iyi eğitim görmüş yeni kuşaklara sahip olmak Azerbaycan gibi bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler için geleceklerini şekillendirecek bireylerin kişisel gelişim süreçleri açısından önem arz etmektedir. Ayrıca dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşanan bilimsel teknolojik ilerlemelerin, gelişmelerin ülkeye akışının devam etmesi açısından da bu süreç önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdulla H., Xaricde tehsil alan telebelerimiz. <http://ann.az/az/xaric%C9%99-t%C9%99hsil-alanlarimiz-is-tapa-bilmir-arasdirma/> 30.11.2011, son görüntüleme: 30.10.2014.
- Agacanov S.G. (2006), *Selçuklular*, Türkçe çev: Necef E. - Annaberdiyev A., Ötüken Yay., İstanbul.
- Arslan A. (1994) *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarından Türkiye'ye Gelen Öğrenciler (1992-1993)*, İstanbul.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA), F. 1114, d. 1901, vr. 21.
- Azerbaycan'da Eğitim Reformu (2012) http://azerbaijans.com/content_1729_tr.html son görüntüleme: 15.10. 2012.
- Bünyadzade K. (2006) *Şerg ve Gerb: ilahi vehdetden geçen özünüderk*, Bakı: Nurlan neşriyyat.
- Dadaşova R. (2003) *Safevilerin Son Dövrü*, Bakı: Nurlan Neşriyyat.
- Devlet N. (1999) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: TTK Yay.
- Magsudov F.G. - Guliyev C.B. - Eliyev İ.H. - Velihanlı N.M. - Efendiyev O.E. - İsmayılıv M.E. - Memmedov A.E. - Gaffarov T.B. - Alışlı T.B. (2000) *Azerbaycan Tarihi*, c. IV, Bakı: Elm 2000.
- Merdanov M., (2009) "Azerbaycan tahsili: yakın geçmişe, bu güne ve geleceye bir bakış", 525-ci gazete, 05 Aralık.
- Suny R.G. (1990) *Bakü Komünii: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf*, Türkçesi: K. Emiroğlu, İstanbul: Belge Yay.
- Süleymanlı, E. (2006) *Azerbaycan Türkleri Milletleşme Sürecinde*, Ötüken yay., İstanbul.
- Süleymanlı, M. (2006) "Teyyub Gurbanın 'Cumhuriyet telebeleri' makalesine ön söz", *Medeniyet Dünyası*, Elmi-nezeri mecmua, Azerbaycan Dövlət Medeniyeti ve İncəsənəti Universiteti, XIII burahılış, Bakı.
- Süleymanov A. (2010) *Türkiye Üniversitelerinin Azerbaycanlı mezunlarının karyera seçimlerinin elmi-sosyoloji tatikisi*, MBM Neşr. Bakı.
- Hesenzade T. (2007) *XVIII-XIX esrlerde İranda yaşamış azerbaycanlı ictimai-siyasi hadimler*, Nurlan Neşr. Bakı.
- Hüseynov F. (2007) *Müstegillik dövründe Azerbaycan-Türkiye elagelerinin kulturoloji aspektleri (elm, tehsil, medeniyet)*, Bakı.